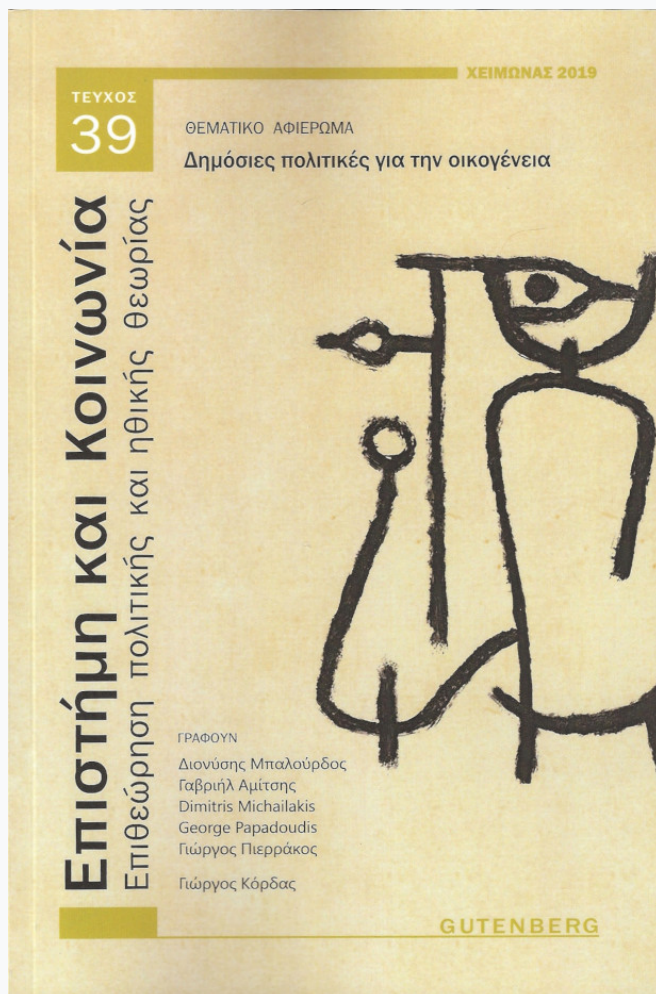

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 39 (2019)

Δημόσιες πολιτικές για την οικογένεια

Τα διαφορετικά πρόσωπα του λαϊκισμού στη Δύση

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΡΔΑΣ

doi: [10.12681/sas.21118](https://doi.org/10.12681/sas.21118)

Copyright © 2020, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΡΔΑΣ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΡΔΑΣ Γ. (2019). Τα διαφορετικά πρόσωπα του λαϊκισμού στη Δύση. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 39, 143–154. <https://doi.org/10.12681/sas.21118>

Γιώργος Κόρδας*

ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ
ΤΟΥ ΛΑΪΚΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

Roger Eatwell & Matthew Goodwin (2018). *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. London: Pelican, 384 σελ.

Pippa Norris & Ronald Inglehart (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit and Authoritarian Populism*. New York, NY: Cambridge University Press, 554 σελ.

Δώδεκα χρόνια μετά την κατάρρευση της Lehman Brothers, η οποία σηματοδότησε και την αφετηρία της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, ο Δυτικός κόσμος βρίσκεται αντιμέτωπος με μια πρωτόγνωρη ροή προσφυγικών και μεταναστευτικών κυμάτων. Η ιδιαιτερότητα των συνθηκών αυτών γίνεται αντιληπτή από τους λαϊκιστές ως κρίση, η οποία παρουσιάζει την πολιτική ως ευρισκόμενη σε μόνιμη κατάσταση πολιορκίας και αποδομεί σταδιακά το υπάρχον πολιτικό σκηνικό (Müller 2016: 39). Με απώτερο στόχο την καλύτερη κατανόηση του λαϊκιστικού φαινομένου έχει ιδιαίτερη σημασία μια ιστορική αναδρομή στο φαινόμενο του λαϊκισμού.

---

* Υποψήφιος διδάκτωρ Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου <giwkordas@hotmail.com> , <g.kordas@kpe-pan-teion.gr>

Ιστορικά οι μελετητές απαντούν τον λαϊκισμό ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα τόσο στην τσαρική Ρωσία (Taggart 2000: 46-50) όσο και στην αγροτική Βόρεια Αμερική (Taggart 2000: 27-37, Stockemer 2019: 3). Αργότερα συναντάται εκτενώς στη μεσοπολεμική Ευρώπη: κατά την ίδια περίοδο δε η Λατινική Αμερική αναπτύσσει μια δική της μορφή λαϊκισμού, γεγονός που την τοποθετεί ως ιδιάζουσα περίπτωση στον ερευνητικό χάρτη (Taggart 2000: 60-61, Barr 2017: 10-18). Ωστόσο, το φαινόμενο ισχυροποιείται πραγματικά κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Ο Klaus von Beyme (2019: 29-30) διακρίνει μεταπολεμικά τρία εξελικτικά κύματα του λαϊκισμού. Το πρώτο συμπίπτει με τις προσπάθειες επιβίωσης στην πολιτική σκηνή των πρώην φασιστών. Η περίοδος κατά την οποία εκδηλώνεται αποτελεί διάστημα σταθεροποίησης των δημοκρατιών στον Δυτικό κόσμο, με έντονη οικονομική ανάπτυξη, ενώ συμπίπτει με την εμφάνιση του πουζαντισμού [roujadism] στη Γαλλία (Taggart 2000: 77). Οι ανησυχίες που εκφράζονται από το κίνημα αυτό θα βρουν εύφορο έδαφος κατά τη δεκαετία του 1970. Η οικονομική και πετρελαϊκή κρίση που ξεσπά, ταυτόχρονα με την άνοδο των μεταύλιστικών διακυβευμάτων, οδηγεί σε υποχώρηση την κομματική ταύτιση. Την ίδια περίοδο, ο von Beyme αντιλαμβάνεται ως χαρακτηριστικό του δεύτερου κύματος την αλλαγή στην εμφάνιση και στη ρητορική των πολιτικών του ακροδεξιού χώρου. Τέλος, το τρίτο κύμα συνδέεται με την άνοδο της παγκοσμιοποίησης και την αυξανόμενη ισχύ της Ε.Ε. Μέσα από αυτό καθίσταται σαφές τόσο η κυριαρχία της δημοκρατίας—ως παγκόσμιου πολιτικού συστήματος— όσο και η αντίδραση στον εντεινόμενο ελιτισμό της, όπως αυτός γίνεται αντιληπτός από το ολοένα αυξανόμενο χάσμα ανάμεσα στο εκλογικό σώμα και τους εκλεγμένους εκπροσώπους του. Το δίπολο που εμφανίζεται μέσα από τη συγκρουσιακή αυτή σχέση συνιστά την ουσία του λαϊκισμού. Πρόκειται ουσιαστικά για έννοια ασαφούς περιεχομένου, ιδιαίτερα εύπλαστη και ορατή κατά μήκος του κλασικού πολιτικού άξονα Αριστεράς-Δεξιάς (Stanley 2008: 95). Ο λαϊκισμός, όπως επισημαίνει ο Paul Taggart (2000: 3), αποτυπώθηκε στη βάση των εξής χαρακτηριστικών: απευθύνεται στον

λαό [the people], αποσκοπώντας στη γενική βούληση [the general will] και αντιμαχόμενος τις ελίτ [the elites]. Εκτός των παραπάνω, στον λαϊκισμό υπογραμμίζεται εμφατικά η σημασία του λίκνου [heartland], τροφοδοτώντας με τον τρόπο αυτόν τη φαντασιακή σύνδεση ανάμεσα στον λαό και την καταγωγή του (Taggart 2000: 3).

Με βάση τα παραπάνω εισαγωγικά στοιχεία, το παρόν βιβλιογραφικό δοκίμιο καταπιάνεται με τη μελέτη δύο βιβλίων που επιχειρούν να κατανοήσουν τη δυναμική του φαινομένου σήμερα. Τα τελευταία χρόνια έχουν αναπτυχθεί διάφορες προσεγγίσεις γύρω από τη μελέτη του λαϊκισμού: η εννοιολογική προσέγγιση [ideational approach], η πολιτικο-στρατηγική προσέγγιση [political-strategic approach] και η κοινωνικο-πολιτισμική προσέγγιση [socio-cultural approach] (Mudde 2017, Weyland 2017, Ostiguy 2017). Παρόλα αυτά, οι συγγραφείς αποφεύγουν να ενστερνιστούν κάποια από τις παραπάνω προσεγγίσεις, εστιάζοντας στη γενική εικόνα. Μέσα από πλούσιο ερευνητικό υλικό οι Roger Eatwell και Matthew Goodwin με το *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy* και οι Pippa Norris και Ronald Inglehart με το *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism* επιχειρούν να εντοπίσουν πώς το φαινόμενο αυτό απέκτησε κομβική θέση στις κοινωνίες μας και ποια η σχέση του με τα πολιτικά κόμματα εν μέσω κρίσιμων πολιτικών εξελίξεων σε παγκόσμιο επίπεδο.

Εκκινώντας από το έργο των Eatwell και Goodwin αξίζει να επισημανθεί πως η συζήτηση επικεντρώνεται στην περίπτωση του εθνολαϊκισμού [national populism]. Το βιβλίο χωρίζεται σε οχτώ κεφάλαια, ενώ το εξώφυλλο κοσμεί ένα τεράστιο κύμα, ενδεικτικό της ορμής με την οποία έχει εισέλθει ο εθνολαϊκισμός στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Στην εισαγωγή, όπως επισημαίνουν οι ίδιοι οι συγγραφείς, στόχος τους είναι μια ιστορική αναδρομή, η οποία θα συμβάλει στην αποσαφήνιση της ενίσχυσης του φαινομένου. Ως εκ τούτου, ορίζουν τον εθνολαϊκισμό ως ένα φαινόμενο της εποχής μας, που δίνει προτεραιότητα στον πολιτισμό και τα εθνικά συμφέροντα, επιχειρώντας να γίνει το όργανο έκφρασης εκείνων που έχουν περιθωριοποιηθεί από τις

‘διεφθαρμένες ελίτ’. Εδώ βρίσκεται και η περίπλοκη φύση του φαινομένου, καθώς αντιμάχεται ορισμένες πτυχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας και όχι τον πυρήνα της.

Οι δύο συγγραφείς καθοδηγούνται ερευνητικά από μια πρόκληση: θεωρούν πως η πολυπλοκότητα του φαινομένου και η αποξένωση των μαζών από τα παραδοσιακά κόμματα αποτελούν βαθύτερες αιτίες εξήγησης της υποστήριξης των εθνολαϊκιστών πολιτικών. Με τον τρόπο αυτόν επιχειρούν να αποδομήσουν την κλασική αντίληψη περί φαινομένου διαμαρτυρίας το οποίο σχετίζεται με την οικονομική και μεταναστευτική κρίση, αλλά και τις αντιλήψεις για την ύπαρξη συγκεκριμένων τύπων υποστηρικτών του. Ως αποτέλεσμα, επισημαίνουν τέσσερα χαρακτηριστικά [*the four Ds*], τα οποία διακρίνονται από το αρνητικό πρόσημο που φέρουν: από- [*de-, dis-*]. Ο εντοπισμός τους λαμβάνει χώρα μέσα από την κατηγοριοποίηση μιας σειράς καταστάσεων η εξέλιξη των οποίων φαίνεται να επιδρά αρνητικά στη φιλελεύθερη δημοκρατία. Έτσι, οι δύο συγγραφείς αξιολογούν ως υπεύθυνες για την ανάδυση του φαινομένου:

- i. την καχυποψία [*distrust*], που σχετίζεται με τα αισθήματα που δημιουργούνται στους εκλογείς από την ελιτιστική φύση της φιλελεύθερης δημοκρατίας·
- ii. την αποσύνθεση της ιστορικής ταυτότητας και των παραδόσεων [*destruction*] ως αποτέλεσμα των αυξανόμενων μεταναστευτικών ροών και της παγκοσμιοποίησης·
- iii. την αποστέρηση [*deprivation*] ως αποτέλεσμα των αυξανόμενων οικονομικών ανισοτήτων στον Δυτικό κόσμο και, συνεπώς, της απαισιοδοξίας για το μέλλον· και
- iv. την απο-εθυγράμμιση [*de-alignment*], που σχετίζεται με την κρίση της φιλελεύθερης δημοκρατίας και την υποχώρηση των κομματικών ταυτίσεων.

Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τον ρόλο του μύθου στην εξέλιξη του εθνολαϊκισμού. Οι συγγραφείς, παραπέμποντας σε διάφορες πρόσφατες μελέτες, επιχειρούν να αποδομήσουν επιχειρήματα τα οποία συνδέαν την επικράτηση του Trump και τη δημοψηφισματική νίκη του Brexit με τη σημαντικότητα της

οικονομικής κρίσης. Μέσα από παράθεση εκλογικών στοιχείων για το προφίλ των ψηφοφόρων που υποστήριξαν τον αμερικανό πρόεδρο αλλά και το Brexit προκύπτει πως βρισκόμαστε σε μια περίοδο εξαιρετικά μεγάλης μεταβλητότητας του εκλογικού σώματος, ιδιαίτερα ορατής στον χώρο της παραδοσιακά αριστερής εργατικής τάξης. Ωστόσο, για να καταστούν κατανοητά όλα τα παραπάνω, οι Eatwell και Goodwin επανέρχονται στη σημασία της αποσύνθεσης, κατανοώντας τη ως το πυρηνικό στοιχείο της ρητορικής των εθνολαϊκιστών, στοιχείο το οποίο λειτουργεί σε βάρος της παραγωγής πολιτικών.

Οι προσδοκίες που προξενεί το φαινόμενο του εθνολαϊκισμού αποτελούν το αντικείμενο του τρίτου κεφαλαίου. Για να αποσαφηνιστούν, η προσοχή στρέφεται στην ύπαρξη ή όχι συνάφειας—όπως και στο είδος της συνάφειας αυτής— ανάμεσα στον εθνολαϊκισμό, τον φασισμό και την Άκρα Δεξιά. Ενώ ο εθνολαϊκισμός προκύπτει ως εκπλήρωση των ακόλουθων τριών προσδοκιών: *λαϊκή βούληση* [*popular will*], *κοινοί άνθρωποι* [*plain, ordinary people*] και *διεφθαρμένες και απόμακρες ελίτ* [*corrupt and distant elites*], ο φασισμός γίνεται κατανοητός ως το αποτέλεσμα της εκπλήρωσης των εξής τριών χαρακτηριστικών: *ολιστικό έθνος* [*holistic nation*], *νέος άνθρωπος* [*new man*] και *αυταρχικός τρίτος δρόμος* [*authoritarian third way*]. Όπως καταλήγουν, πρόκειται για δύο ασύμπτωτες έννοιες, κάτι που φαίνεται και από το γεγονός πως στον εθνολαϊκισμό η έμφαση τελικά βρίσκεται στον λαϊκισμό και την ανάγκη των ανθρώπων να γίνουν ξανά ορατοί.

Στα επόμενα κεφάλαια η εστίαση επανέρχεται στα *four Ds*. Στο κεφάλαιο για τη *δυσπιστία* αναλύεται το αίσθημα που δημιουργείται στις μάζες από την επαφή τους με τις πολιτικές ελίτ. Στη συνέχεια, αναλύεται η *αποσύνθεση* των εθνικών ταυτοτήτων ως συνέπεια των ισχυρών μεταναστευτικών ροών που παρατηρούνται παγκοσμίως και της υποχώρησης των εθνικών παραδόσεων. Η *αποστέρωση* προσεγγίζεται μέσα από την κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης του καπιταλισμού, του νεοφιλελευθερισμού και των κοινωνικών αντιδράσεων που έχουν προκληθεί εξαιτίας των εντεινόμενων οικονομικών ανισοτήτων στον

Δυτικό κόσμο. Τέλος, η απο-ευθυγράμμιση κατανοείται μέσα από μια ιστορική αναδρομή στην κομματική ταύτιση, τον ρόλο των διακυβευμάτων και την αυξανόμενη ρευστότητα, η οποία έχει οδηγήσει στην πρωτοφανή κατάρρευση παραδοσιακών πολιτικών δυνάμεων, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την περίπτωση της σοσιαλδημοκρατίας.

Η κατακλείδα της έρευνας των Eatwell και Goodwin αποτελεί μια σύνοψη των παραπάνω, μέσα από μια πιο απαισιόδοξη ματιά για το μέλλον. Ενώ αναγνωρίζουν την παράλειψή τους να ασχοληθούν με την πλευρά της προσφοράς [supply-side], επισημαίνουν πως, με βάση τις πτυχές που μελέτησαν σε ιστορικό βάθος και ανέδειξαν, ο εθνολαϊκισμός έχει βρει τις κατάλληλες συνθήκες να ριζώσει και να συνεχίσει να επηρεάζει τις πολιτικές κρατών του Δυτικού κόσμου για πολλά χρόνια ακόμα.

Το δεύτερο βιβλίο που μας απασχολεί είναι εκείνο των Ronald Inglehart και Pippa Norris με τον τίτλο *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Εδώ η έμφαση φαίνεται να δίνεται στον ρόλο των πολιτισμικών χαρακτηριστικών και στη μελέτη μιας αυταρχικής εκδοχής του λαϊκισμού. Πράγματι, προς υποστήριξη αυτής της οπτικής, το εξώφυλλο εμφανίζει επιβλητικά τα προφίλ των Donald Trump, Marine Le Pen και Victor Orban.

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερα μέρη και δεκατρία κεφάλαια. Στο πρώτο μέρος επιχειρείται μια εννοιολόγηση του όλου ερευνητικού πλαισίου του τόμου. Το εισαγωγικό κεφάλαιο επικεντρώνεται σε μια πρώτη απόπειρα κατανόησης του λαϊκισμού. Συγκεκριμένα, οι ερευνητές υιοθετούν μια μινιμαλιστική εκδοχή του φαινομένου, η οποία κάνει λόγο για ένα είδος ρητορικής, που προκαλεί το 'κατεστημένο', υποστηρίζοντας πως η δύναμη δεν βρίσκεται στις ελίτ, αλλά στον απλό λαό. Καθώς ο λαϊκισμός ορίζει το γενικό πλαίσιο της μελέτης αυτής, αυτό που φαίνεται να προβληματίζει σε μεγαλύτερο βάθος τους δύο συγγραφείς είναι η αυταρχική εκδοχή του. Έχοντας κατά νου τη χρήση του όρου αυταρχισμός τόσο στη συγκριτική πολιτική όσο και στην κοινωνική ψυχολογία οι ερευνητές υιοθετούν την ψυχολογική ερμηνεία: πρόκειται για ένα άθροισμα αξιών, το οποίο

προσδίδει μεγαλύτερη αξία στη συλλογική ασφάλεια της ομάδας, στην υπεράσπιση παραδοσιακών αξιών και την υποταγή σε ισχυρούς ηγέτες, σε βάρους του ατόμου.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στην πολιτισμική αντίδραση [*cultural backlash*], η οποία αποτελεί την οπτική μέσα από την οποία επιχειρείται να κατανοηθεί ο αυταρχικός λαϊκισμός. Στον πυρήνα της συγκεκριμένης έννοιας βρίσκεται η υπόθεση πως, εάν η εκλογική συμπεριφορά των ψηφοφόρων διαμορφώνεται αξιακά, τότε θα παρατηρείται και υψηλό ποσοστό συσχέτισης αυταρχικών και συντηρητικών συμπεριφορών με την ψήφο σε αντίστοιχα πολιτικά κόμματα. Για να γίνει κατανοητή η εξήγηση αυτής της αντίδρασης, πρέπει να στραφούμε στη *σιωπηλή επανάσταση* [*silent revolution*] και τις μεταβολές που παρατήρησε ο Inglehart στις Δυτικές κοινωνίες (1977: 42). Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί η συνθετότητα της θεωρίας της πολιτισμικής αντίδρασης, καθώς συνδυάζει τρία στοιχεία που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους: α) παράγοντες της θεωρίας της ζήτησης [*demand-side*], που περιλαμβάνουν κοινωνικές δυνάμεις οι οποίες διαμορφώνουν τις αξίες της κοινής γνώμης με τέτοιο τρόπο ώστε η τελευταία δυνητικά να κατευθυνθεί προς κάποιο πολιτικό κόμμα· β) παράγοντες της θεωρίας της προσφοράς [*supply-side*], που περιλαμβάνουν τα εκλογικά συστήματα και τα μέσα με τα οποία τα κόμματα επιδιώκουν να ενισχύσουν τις δυνάμεις τους· και γ) τις συνέπειες που έχει η διακυβέρνηση στα κόμματα. Το πρώτο μέρος του βιβλίου κλείνει με ένα κεφάλαιο αφιερωμένο στον λαϊκισμό. Στο σημείο αυτό, ο λαϊκισμός γίνεται αντιληπτός ως ένα ρητορικό είδος επικοινωνίας, το οποίο εστιάζει στην προέλευση της δημοκρατικής εξουσίας απευθείας από τους πολίτες και στην ασυμφωνία ανάμεσα στο κοινό συμφέρον και την προσωποκεντρική και διεφθαρμένη αντίληψη για το συμφέρον που έχει αναπτυχθεί από τους κατόχους της εξουσίας. Στη συνέχεια, αναλύεται το περιεχόμενο των αυταρχικών αξιών, για τις οποίες έγινε λόγος και στο πρώτο κεφάλαιο. Με βάση τα παραπάνω, οι δύο ερευνητές καταλήγουν στην ύπαρξη μιας πολιτισμικής τομής, στη μία πλευρά της οποίας τοποθετείται ο αυταρχικός λαϊκισμός —με τα γνωρίσματα που προανα-

φέρουμε— και στην άλλη ο φιλελεύθερος λαϊκισμός, όπου η έμφαση δίδεται στις μεταύλιστικές αξίες.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου (Authoritarian and Populist Values) επανέρχεται στο ζήτημα των αξιών. Μέσα από πλούσια εμπειρική έρευνα (ESS, WVS, Eurobarometer, Gallup Polls) οι Inglehart και Norris υποστηρίζουν πως η *σιωπηλή επανάσταση* συνεχίζεται στις Δυτικές κοινωνίες. Όπως παρατηρούν, η *σιωπηλή επανάσταση* είναι στενά συνδεδεμένη με την αλλαγή των αξιών σε διαγενεακό επίπεδο, ενώ έχει ενισχύσει την πλόωση ανάμεσα στους υποστηρικτές των κοινωνικά συντηρητικών αξιών και στους υποστηρικτές των κοινωνικά φιλελεύθερων αξιών, αποτελώντας την αφορμή για ισχυρή πολιτισμική αντίδραση. Τέλος, θεωρείται πως, αν μελετήσουμε τα διαφορετικά στοιχεία των γενεών, θα είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε την ποικιλία στο κοινωνικό προφίλ και τις στρατηγικές πολλών λαϊκιστικών κομμάτων. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύονται οι οικονομικές αδικίες με τη χρήση ερευνών τόσο σε ατομικό όσο και σε χωρικό επίπεδο, αλλά και περιοδικών ερευνών για την υποστήριξη των μεταύλιστικών αξιών από μελετώμενες ομάδες. Και εδώ προκύπτει ο κομβικός ρόλος των γενεών και το έντονο συναίσθημα της ανασφάλειας για την υπάρχουσα πολιτική κατάσταση στον Δυτικό κόσμο. Το τρίτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στο ζήτημα της μετανάστευσης. Όπως επισημαίνουν οι ερευνητές, παρουσιάζεται ισχυρή συσχέτιση τόσο ανάμεσα στις αυταρχικές αξίες και τις αντι-μεταναστευτικές συμπεριφορές όσο και ανάμεσα στους πολιτισμικούς κινδύνους και την υιοθέτηση αυταρχικών και λαϊκιστικών αξιών. Και εδώ, ο ρόλος των γενεών είναι κομβικής σημασίας.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου (From Values to Votes) επιχειρείται να αποτυπωθεί η εκλογική επίδραση του αξιακού πλαισίου που προτάθηκε. Ως εκ τούτου, στο πρώτο κεφάλαιό του γίνεται μια απόπειρα κατηγοριοποίησης των πολιτικών κομμάτων στους άξονες Αριστεράς-Δεξιάς και αυταρχισμός-φιλελευθερισμός. Από τα αποτελέσματά της κατηγοριοποίησης αυτής ενισχύεται η λεπτή φύση του λαϊκιστικού φαινομένου ποιου φαινομένου, σε συμφωνία με την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Ίσως το πιο ενδια-

φέρων εγχείρημα των δύο ερευνητών έχει να κάνει με την προσπάθεια να τοποθετηθούν τα πολιτικά κόμματα στους άξονες αυταρχισμός-φιλελευθερισμός (πολιτισμική τομή), Δεξιά-Αριστερά (οικονομική τομή) και λαϊκισμός-πλουραλισμός, αποφεύγοντας τις, συχνά συγγεόμενες λόγω της έμφασής τους στον ιδεολογικό παράγοντα, κομματικές οικογένειες. Το δεύτερο κεφάλαιο στρέφει την προσοχή μας στους ψηφοφόρους αυτών των κομμάτων. Και εδώ επιβεβαιώνεται η ύπαρξη χάσματος γενεών. Στο επόμενο κεφάλαιο με τη χρήση ενός σημαντικού αριθμού παραδειγμάτων παρουσιάζονται οι τρεις βασικές εκδοχές εκλογικών συστημάτων στον Δυτικό κόσμο. Μέσα από τη μελέτη των πλειοψηφικών εκλογικών συστημάτων στη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία, των συστημάτων απλής αναλογικής στην Ολλανδία και την Αυστρία και των μικτών συστημάτων της Γερμανίας και της Ουγγαρίας μας δίνεται η δυνατότητα να κατανοήσουμε πώς η διαφορετική κάθε φορά εφαρμογή των εκλογικών κανόνων επηρεάζει τις εκλογικές επιδόσεις των λαϊκιστικών κομμάτων.

Έχοντας μελετήσει το θεωρητικό και πρακτικό κομμάτι της εκλογικής επίδρασης των αξιών, οι Inglehart και Norris θα εστιάσουν στα επόμενα δύο κεφάλαια σε δύο περιπτώσεις, που αναφέρονται στον τίτλο του βιβλίου τους, χωρίς να έχουν αναλυθεί εκτενώς μέχρι τώρα. Το κεφάλαιο 10 μελετά την Αμερική του Trump. Μέσα από εκτενή χρήση στατιστικών δεδομένων (ANES, WVS, CMP), φαίνεται πως ο οικονομικός παράγοντας έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ψήφο προς τον Donald Trump, αν και η 'πολιτισμική αντίδραση' ήταν αυτή που καθόρισε το αποτέλεσμα. Το επόμενο κεφάλαιο έχει ως περιεχόμενό του το Brexit. Και εδώ επισημαίνεται το χάσμα που διαμορφώνεται ανάμεσα στις διαφορετικές ηλικιακές κατηγορίες και τα διαφορετικά επίπεδα αποδοχής της πολυπολιτισμικότητας. Οι οικονομικές συνθήκες μετρώνται και σε αυτή την περίπτωση, αποδεικνύοντας πως η υποστήριξη του Brexit δεν συνδέεται με τους χαμένους της παγκοσμιοποίησης, αλλά διαπερνά τις παραδοσιακές εξηγήσεις.

Το βιβλίο κλείνει με ένα κεφάλαιο στο οποίο μελετάται η διάβρωση της πολιτικής κουλτούρας, ως συνέπεια του αυταρχι-

κού λαϊκισμού. Επιπλέον, επανέρχεται στην πρόκληση του αυταρχισμού και του λαϊκισμού προς το μεταύλισμό που επέφερε η σιωπηλή επανάσταση, καθώς θεωρείται η βασική αφορμή για την εμφάνιση της 'πολιτισμικής αντίδρασης'. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί πως υπάρχει ένα παράρτημα με δύο μέρη: στο πρώτο κατηγοριοποιείται αναλυτικά ένας μεγάλος αριθμός κομμάτων, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ώστε να δημιουργηθεί η θεωρία που αποτέλεσε το σκελετό της παρούσας εργασίας, ενώ στο δεύτερο αναλύονται οι μεταβλητές και οι κωδικοποιήσεις που χρησιμοποιήθηκαν στις πολυπαραγοντικές αναλύσεις.

Επιχειρώντας να συνοψίσουμε σημειώνουμε ότι έχουμε να κάνουμε με δύο βιβλία αρκετά συναφή ως προς το περιεχόμενο τους, διαφορετικού ύφους όμως στη συγγραφή. Το βιβλίο των Inglehart και Norris είναι περισσότερο τεχνικό, έχει πλούσια στατιστικά δεδομένα και εστιάζει τόσο στη ζήτηση όσο και στην προσφορά. Από την άλλη, γλωσσικά ο τόμος των Eatwell και Goodwin είναι πολύ πιο προσιτός στην ανάγνωση. Στη δεύτερη περίπτωση απουσιάζει η πληθώρα των στατιστικών δεδομένων και των αναλύσεων, σε μια προσπάθεια να επισημανθεί το πρόβλημα που παρατηρείται στην καρδιά της φιλελεύθερης δημοκρατίας: η απογοήτευση και η αντίδραση των εκλογικών σωμάτων απέναντι στο βίωμα της δυσπιστίας προς τους εκλεγμένους εκπροσώπους. Τα δύο έργα είναι δυνατό να διαβαστούν συνδυαστικά λόγω της κοινής τους προσπάθειας να εξηγήσουν την άνοδο των λαϊκιστών στον Δυτικό κόσμο. Οι τέσσερις συγγραφείς, ιδιαίτερα σημαντικά ονόματα παγκοσμίως, κατόρθωσαν να ακτινογραφήσουν πλήρως το φαινόμενο του λαϊκισμού, στις εκδοχές που αυτοί αντιλαμβάνονται ως επικρατέστερες. Επιπλέον, ενέταξαν στις έρευνές τους στοιχεία εκλογικής συμπεριφοράς και αξιακών μεταβολών, επιβεβαιώνοντας την ανάγκη να στραφούμε σε περισσότερο συνδυαστικές εξηγήσεις, όταν επιχειρούμε να κατανοήσουμε τη στροφή του εκλογικού σώματος προς τον λαϊκισμό. Παρά το γεγονός πως θεωρείται φυσιολογική η εστίαση στον Δυτικό κόσμο (Ευρώπη, ΗΠΑ) —ως τις κατεξοχήν μεταύλιστικές περιοχές, που βρίσκονται στο στόχαστρο των λαϊκιστών— απουσιάζει μια οπτική λιγότερο δυτικο-

κεντρική (αναπτυσσόμενος κόσμος, Αφρική, Νοτιοανατολική Ευρώπη) (Moffitt 2016: 157). Οι περιοχές αυτές, με την αυξανόμενη δυναμική τους τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό πεδίο, χρειάζεται να αποτελέσουν αντικείμενο της ερευνητικής μας εστίασης, χωρίς μια τέτοια παρατήρηση να μειώνει τη σημασία των δύο έργων.

Καταλήγοντας, όπως επισημάνθηκε και στα δύο έργα στα οποία βασίστηκε το παρόν δοκίμιο, ο λαϊκισμός φαίνεται να έχει αποκτήσει μια περισσότερο περίπλοκη φύση, κατορθώνοντας να αντλήσει δυναμική από τα κατά τόπους διακυβεύματα, αλλά και να διαπερνά τις ως τώρα μονόπλευρες εξηγήσεις για την άνοδό του. Γι' αυτό φαίνεται πως θα παραμείνει για αρκετό καιρό μαζί μας (Moffitt 2016: 160), αφήνοντάς μας τη δυνατότητα να επιλέξουμε ποια εκδοχή προτιμούμε: την *αυταρχική* [*authoritarian populism*], την *αντιδραστική* [*national populism*] ή μια εκδοχή που θα λειτουργήσει αναζωογονητικά για την ίδια τη φιλελεύθερη δημοκρατία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Barr, R.R. (2017). *The Resurgence of Populism in Latin America*. Colorado/London: Boulder.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford, CA.: Stanford University Press.
- Mudde, C. (2017). 'Populism: An Ideational Approach', in C.R. Kaltwasser, P. Taggart, P.O. Espejo & P. Ostiguy (eds.), *The Oxford Handbook of Populism*, New York: Oxford University Press.
- Müller, J.W. (2016). *What is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ostiguy, P. (2017). 'Populism: A Socio-Cultural Approach', in C.R. Kaltwasser, P. Taggart, P.O. Espejo & P. Ostiguy (eds.), *The Oxford Handbook of Populism*, New York: Oxford University Press.

- Stanley, B. (2008). 'The thin ideology of populism', *Journal of Political Ideologies*, 13 (1): 95-110, DOI: 10.1080/13569310701822289.
- Stockemer, D. (2019). 'Introduction', in D. Stockemer (ed.), *Populism Around the World: A comparative perspective*. Cham, Switzerland: Springer.
- Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- von Beyme, K. (2019). *Rightwing Populism: An Element of Neodemocracy*. Cham, Switzerland: Springer.
- Weyland, K. (2017). 'Populism: A Political-Strategic Approach', in C.R. Kaltwasser, P. Taggart, P.O. Espejo & P. Ostiguy (eds.), *The Oxford Handbook of Populism*, New York: Oxford University Press.